

DE LEERTUCHT IN DE
GEREFORMEERDE KERK VAN
NEDERLAND
TUSSCHEN 1570 EN 1620.

DOOR

H. S C H O K K I N G,

V. D. M.

AMSTERDAM — J. CLAUSEN,

DRUKKER VAN HET AMSTERDAMSCH STUDENTENCORPS.

1902.

INHOUD.

	Pag.
INLEIDING	I
HOOFDSTUK I. DE KERKELIJKE VERGADERINGEN.	
§ 1. Algemeene Opmerkingen	6
§ 2. De Kerkeraad	14
§ 3. De Classis.	27
§ 4. De Particuliere of Provinciale Synode	55
§ 5. De Nationale (Generale) Synode	73
§ 6. Deputaten van de Kerkelijke Vergaderingen	90
HOOFDSTUK II. DE KERKELIJKE PRAKTIJK.	
§ 7. Overzicht van het terrein	109
§ 8. Het onderzoek bij de toelating tot den dienst des Woords	113
§ 9. De eischen van het examen	121
§ 10. De Attestatie.	147
§ 11. De gemeenschappelijke godgeleerde arbeid op de vergaderingen	154
§ 12. De Profetie	174
§ 13. Het (afgeleid) gezag der kerkelijke symbolen	182
§ 14. De onderteekening der Formulieren.	199
§ 15. Revisie	215
§ 16. Gravamina	223
§ 17. De Vrijheid van Profetie	241
§ 18. De Tolerantie	252
§ 19. Tucht in engeren zin	266
§ 20. Werkzaamheid buiten de kerkelijke grenzen.	313

OPGAVE VAN DE BOEKEN, WAARNAAR MET MIN OF
MEER VERKORTEN TITEL IN DE VOLGENDE
BLADZIJDEN WORDT VERWEZEN.

VOLLEDIGE TITEL.	AFKORTINGEN.
Acta Synodi Nationalis. Dordrecht, 1620.	<i>Acta Dordr.</i>
Acta van de Nederlandsche Synoden der Zestiende Eeuw, verzameld en uitgegeven door F. L. RUTGERS. In: Werken der Marnix-Vereeniging, serie II, deel III, Utrecht 1889.	RUTGERS <i>Acta</i> .
Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden, 1572—1620, verzameld en uitgegeven door J. REITSMA en S. D. VAN VEEN, VIII deelen, Groningen 1892, vlgg.	R. & v. V. <i>Acta</i> I, II, enz.
Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland, verzameld door N. C. KIST en H. C. ROYAARDS, 1829—1840.	(KIST en ROYAARDS) <i>Archief</i> .
BONNARD (A.), Thomas Eraste. Lausanne, 1894. (<i>Diss.</i>).	
BORSIUS (Dr. J.), Overzicht van het trapsgewijze toegenomen en bekrachtigde gezag der geloofsbelijdenis en van den catechismus als formulieren van eenigheid in de Ned. Herv. Kerk. Van den aanvang der Hervorming tot op de Synode van Dordrecht in 1618 en 1619. In: Archief voor Kerk. Gesch. deel IX, 1838.	BORSIUS <i>Toegenomen gezag</i> .
BRANDT (G.), Historie der Reformatie, in 4 deelen, Amsterdam, 1674.	BRANDT I, II enz.
DOZY (Dr. M.), In de: Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Leiden, 1897.	DOZY <i>Mededeelingen der Mij.v(an)(Ned.) L(et)t.</i> 1897/98; of: <i>Mij. v. Lt.</i>
VON HOFFMANN (Dr. Jur. HERMANN EDLER), Das Kirchenverfassungsrecht der Niderländischen Reformatierten, bis zum Beginne der Dordrechter National-Synode van 1618/19. Leipzig, 1902.	V(ON) HOFFMANN (<i>Das K(irchen)verfas-sungsrecht</i>).

- KLEYN (Dr. H. G.), *Algemeene Kerk en Plaatselijke Gemeente. Proeve van historisch onderzoek naar de verhouding van beiden ten opzichte van de inwendige en van de stoffelijke belangen.*
Dordrecht, 1888.
- „ *De Nederlandsche Hervormde Kerk van den tegenwoordigen tijd. Uit het Hoogduitsch vertaald door Dr. P. J. Kromsigt. Sneek, 1898.*
- KUYPER (Dr. A.), *De Leidsche Professoren en de Executeurs der Dordtsche nalatenschap.*
Amsterdam, 1879.
- „ *Revisie der Revisielegende. Amsterdam, 1877.*
- KUYPER (Dr. H. H.), *De Opleiding tot den Dienst des Woords bij de Gereformeerden.*
's Gravenhage, 1891.
- „ *De Post-Acta of nahanuelingen van de Nationale Synode van Dordrecht.*
Amsterdam/Pretoria (1899?).
- VAN LANGERAAD (Dr. L. A.), *Een college van Duytsche clercken enz., en andere artikelen in: de Stemmen voor Waarheid en Vrede. Utrecht.*
- LECHLER (Dr. G. V.), *Geschichte der Presbyterial-und Synodal Verfassung seit der Reformation.*
Leiden 1854.
- LOHMAN (Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN) en RUTGERS (Dr. F. L.), *De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken. 2e uitg. Amsterdam 1887.*
- VAN MEER (B.), *De Synode te Emden 1571. (Diss.)*
's Gravenhage 1892.
- MOORREES (F. D. J.), *Dirck Volckertszoon Coornhert notaris te Haarlem de Libertijn, bestrijder der Gereformeerde predikanten ten tijde van Prins Willem I. Schoonhoven 1887.*
- Nederlandsch Archief voor kerkelijke geschiedenis door N. C. KIST en H. J. ROYAARDS. Leiden 1841 vlgg. jaren.*
- REITSMA (Dr. J.), *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden. Groningen 1893.*
- RIEKER (Dr. jur. und Lic. Theol. KARL), *Grundsätze reformierter Kirchenverfassung. Leipzig 1899.*
- KLEYN *Alg. Kerk en Pl. Gem.* of: *Alg. K.*
- KLEIJN, *Hervormde kerk.*
- (A.) KUYPER *De L-Professoren* of: KUYPER *Executeurs.*
- KUYPER *Rev(isie)legende* of: *Rev.(v.)d. Rev. leg.*
- H. H. KUYPER *Opl(ciding).*
- H. H. K(UYPER) *Post Acta*, of: *P.-A.*
- v. LANGERAAD *St. v. W. en V.* 1901 ook: *Stemmen voor Waarheid en Vrede.*
- LECHLER *Gesch.*
- RUTGERS (en LOHMAN) *(De) Rechtsbevoegdheid.*
- (B.) VAN MEER *Syn(ode) te Emden.*
- MOORREES *Coornhert.*
- (KIST en ROYAARDS) *Nederl. Archief* met jaartal.
- REITSMA *Geschiedenis.*
- R. & v. V. zie Acta
RIEKER *Grundsätze.*

- ROGGE (H. C.), Caspar Janszoon Coolhaes. De voorlooper van Arminius en der Remonstranten. Amsterdam 1865.
- RUTGERS (Dr. F. L.), Het kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, gelijk dat gekend wordt uit de handelingen van den Amsterdamschen kerkeraad in den aanvang der 17e eeuw. Amsterdam 1882.
- Synopsis Purioris Theologiae. Ed. sexta cur. Dr. H. BAVINCK, Lugduni Batavorum MDCLXXX.
- TRIGLANDIUS (JAC.), Kerckelijcke Geschiedenissen. Leyden 1650.
- „ Antwoorde op dry vragen, dienende tot advys in de huydendaegsche kerckelycke swarigheden.
- [Anoniem] Christelycke Ende Nootwendighe verclaringhe waerinne . . . verclaert wordt wat in seecker formulier van eenicheyt, uytgegeven onder den tytel van Resolutie van de Doorluchtige etc. met Godes H. Woort ende met de Leere der Ghereformeerde Kercken over een compt ofte daervan verschilt. Amsterdam MDCXV.
- „ „Den Recht-ghematichden Christen. Amsterdam 1615.
- VOETIUS (GISBERTUS), Politica(e) Ecclesiastica(e) Partes Tres. Amstelodami MDCLXVI—LXXVI. In 4 deelen.
- VOS AZN. (Dr. G. J.), Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk van 630—1842 2e druk. Dordrecht 1888.
- „ Het verlangen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde kerk naar de onschendbaarheid van alle kerkverwoesters. Dordrecht 1885.
- Werken der Marnix-Vereeniging. Utrecht. In 3 Serien.
- WAGENAAR (Dr. L. H.), De Hervormer van Gelderland. Levensbeschrijving van Johannes Fontanus. Kampen 1898.
- UYTENBOGAERT (J.), Kerkelijke Historie. Rotterdam 1647.
- „ Oorsprong en voortgang der kerkelijke verschillen in de Nederlanden. Amsterdam 1623.
- ROGGE (C.) *Coolh(aes)* ook : C. C.
- RUTGERS *Acta* zie *Acta*.
- „ *Het kerkverband*.
- Synopsis*.
- TRIGLAND *Kerk. Gesch.* of : *K. G.*
- TRIGLAND *Antwoorde op dry vragen*.
- TRIGLAND *Chr. en nootw. verclaringhe*.
- VOETIUS *Pol. Eccl.* of *P. E.* De bijvoegingen B^a R^a ed. RUTGERS en B^a R^a ed. HOEDEMAKER wijzen aan, dat de plaats ook te vinden is in de uitgave der Bibliotheca Reformata. Dl. II en Dl. III.
- VOS *Geschiedenis*.
- „ *Het verlangen*.
- W. d. M. V.*
- WAGENAAR (DR. I.) *Joh(annes) Fontanus*.
- WTENBOGAERT *K. H.*
- WTENBOGAERT, *Oorspr. ende Voortg.*

De andere afkortingen zijn duidelijk of uit zichzelf of door eene uitvoeriger titel-opgave kort te voren.

K. O. = Kerkorde. D. K. O. = Kerkorde van 1618/19.

MS. A. = De acta der classis Neder-Veluwe, eerste boek, aanwezig in het archief der classis Harderwijk der Ned. Herv. Kerk.

MS. B. = De acta der classis Amsterdam, eerste boek, aanwezig in het archief der classis Amsterdam der Ned. Herv. Kerk.

MS. C. = De acta der classis Sneek, eerste boek, aanwezig in het archief der classis Sneek der Ned. Herv. kerk.

MS. D. = De protocollen van den Amsterdamschen kerkeraad (met bijvoeging van het deelnummer), aanwezig in het archief van den kerkeraad der Ned. Herv. Kerk te Amsterdam.

MS. E. = De acta van den kerkeraad te Harderwijk, aanwezig in het archief van den kerkeraad der Ned. Herv. Kerk te Harderwijk.

INLEIDING.

Het doel van dit werk is een overzicht te geven van de wijze, waarop en de beginselen, waarnaar in de gereformeerde kerk van Nederland leertucht is geoefend; en wel in haar eerste tijdperk, hetwelk, ongeveer vijftig jaren omvattende, door de Dordtsche synode van 1618/'19 wordt afgesloten.

Onder de gereformeerde kerk in Nederland versta ik die kerkelijke gemeenschap, welke zich op de synode te Emden in 1571 heeft georganiseerd en sedert overal, waar in ons land de vrijheid van Spanje was bevochten, als de publieke kerk werd erkend.

De jaren, waarover mijn onderzoek loopt, zijn voor de ontwikkeling dezer kerk van groote beteekenis geweest. Bij den aanvang ervan nog bestaande uit gemeenten »onder 't kruis«, klein in aantal en dikwijls ook in omvang, zelfs genoodzaakt om hare eerste synode buiten de grenzen van het vaderland te houden, is zij aan het einde dier halve eeuw in staat de gereformeerde kerken uit den vreemde op eigen bodem te ontvangen; in eene synode, die nog altijd de éénige vergadering is gebleven, die soms en niet geheel ten onrechte als »gereformeerd concilie« is betiteld. Zelfs van de Westminster synode geldt dit niet.

Diezelfde synode sluit ook een tijdperk af in de ontwikkeling der kerkelijke leer. De »leerregels«, daar onder medewerking van de uitheemsche godgeleerden opgesteld, bevatten de verwerping van het gevoelen der Remonstranten, die in den boezem der nederlandsche gereformeerde kerk hunne plaats duurzaam hadden willen behouden en wettigen, maar van 1619 af een afzonderlijke kerkgemeenschap vormen.

Een belangrijk deel van de geschiedenis der hervormde kerk in ons tijdvak, vooral gedurende de laatste helft ervan, wordt gevormd door den strijd tusschen die twee stroomingen, welke vóór 1619 binnen de grenzen der ééne kerk voortdurend tegen elkander inwerkten. De eene, bekend geworden als de contra-remonstrantsche richting, is de heerschende gebleven. Aan het eind van dit tijdperk staan de Remonstranten buiten het verband der gereformeerde kerk en is hun gevoelen als strijdig met de Heilige Schrift verworpen. De bezwaren dezer partij tegen de leer der eenmaal aangenomen confessie gelden als weerlegd: aldus reikten de leerregels van 1619 de hand aan het symbolisch geschrift uit 1571. De Dordtsche canones heetten dan ook eene nadere verklaring van sommige punten der belijdenis. Na 1619 is geen officieele kerkelijke uitspraak van dien aard meer gedaan. De vijftig tusschenliggende jaren hebben dus den vorm geleverd, waarin de gereformeerde leer zich gedurende eenige eeuwen in Nederland heeft vertoond.

In de volgende bladzijden wordt de naam »gereformeerd« soms gebezigd, ter aanduiding van ééne bepaalde richting; die in de toenmalige gereformeerde kerk, welke na 1611 de contra-remonstrantsche heet.

Heb ik hiertoe het recht, terwijl toch een tijd lang ook andere gevoelens in den boezem dier kerk hebben bestaan nevens deze? Ik geloof, uit historisch oogpunt ja. Laatstgenoemde beginselen hebben immers op den duur zich niet in de gereformeerde kerk kunnen handhaven, hebben hare wettigheid verloren. Toch maak ik er geen geheim van, dat ook mijne persoonlijke overtuiging in de keuze van dat spraakgebruik medewerkt; ik kan alleen in de contra-remonstrantsche beginselen de echt gereformeerde zien.

De ontwikkeling van, en deze strijd over den inhoud der kerkelijke leer heeft medegebracht, dat ook allerlei kerkrechtelijke vragen in het geding zijn gekomen, b.v. over aard en omvang van de macht der kerk, over de verhouding tusschen de Heilige Schrift en de belijdenis der kerk, over het gezag dezer laatste. Ook ten opzichte van deze vraagpunten stonden de gevoelens der twee partijen tegenover elkander. Reeds bij de kerkelijke geschillen op kleinere schaal, voordat de remonstrantsche bewegingen begonnen, had verschil van opvatting omtrent kerkleer, belijdenis, gezag der symbolische schriften, enz. zich doen

gelden. Evenwel, het bleef toen nog sluimeren en de diepste grond ervan werd nog niet blootgelegd. Maar van deze en dergelijke overtuigingen hing het juist af, op welke wijze leertucht zou worden geoefend. Ik geloof, dat de heftigheid, waarmede de dogmatische strijd is gestreden, voor geen gering deel haar oorzaak hierin vindt, dat eerst langzamerhand het verschil in kerkrechterlijke gevoelens aan het licht is getreden. In elk geval is — ik acht het van belang hierop terstond opmerkzaam te maken — de verwarring niet weinig vergroot, doordat de partijen van geheel verschillende veronderstellingen uitgingen.

Wanneer bijv. COORNHERT over de kerk sprak, bedoelde hij metterdaad iets anders dan de predikanten, tegen wie hij optrad. Toch gebruikten zij — en zij konden ook moeilijk anders, — hetzelfde woord. Dat dit de discussie niet vruchtbaarder maakte, spreekt van zelf; maar zij hebben, geloof ik, zich van hun verschil hierin niet voldoende rekenschap gegeven. Iets dergelijks is het geval geweest in den remonstrantschen strijd, die zeker niet minder door geschillen van kerkrechtelijken aard dan door den twist over leerstellingen zoo verbitterd is geworden. Wanneer TRIGLAND van »de belijdenis« sprak, stond hem daarbij iets voor den geest, dat van geheel anderen aard was, andere eigenschappen bezat, op andere veronderstellingen berustte, dan WTENBOGAERT zich voorstelde, wanneer hij dit woord bezigde. Toch was dat verschil bij deze beiden, gelijk in 't algemeen in hunne dagen, niet langer een zaak, die zich slechts door haar gevolgen deed gevoelen. Integendeel, zij begonnen het duidelijk in te zien. Hebben misschien — ik kan deze vraag niet onderdrukken — de partijen toen elkanders stellingen nu en dan niet *willen* begrijpen? Hoe dit ook geweest zij: het is duidelijk, dat bij zulk een stand van zaken de oefening van leertucht telkens ook de beginselen van deze kerkelijke instelling en de veronderstellingen, waarvan zij uitgaat, in 't geding bracht.

Bij het onderzoek naar de wijze, waarop de leertucht in de kerk in den tijd, waarover mijn onderzoek loopt, is toegepast, kwamen dan ook gedurig de beginselen, die aan die toepassing ten grondslag lagen, voor den dag.

Daaruit bleek mij, hoe niet alleen omtrent doel, grondslag, punt van uitgang en wijze van oefening dier leertucht verschil van gevoelen heeft bestaan, maar hoe ook omtrent het begrip «leertucht» zelf eene voorstelling was opgekomen, die verwar-

rend moest werken en die ook nog tegenwoordig bij velen wordt aangetroffen.

Dit woord kreeg namelijk den klank, alsof daarmee alleen maatregelen worden aangeduid, dienende om personen, wier gevoelens van de officieel aangenomen leer afweek, te bestraffen.

Deze opvatting moet ongemerkt ontstaan zijn. Dit is niet onverklaarbaar, al is de opvatting zelve onjuist. Immers de verschillende kerkorden spreken onder 't hoofd »de disciplina (censure, vermaninghe)« bijna alleen of althans het breedst over de »kerkelijke straf.« Deze term komt zelfs als vertaling van disciplina voor. De oefening van leertucht werd immers ook het duidelijkst daar gezien, waar het op bestraffen aankwam. Niettemin was dit van die tucht slechts een onderdeel.

Juister is dan ook de opvatting van de *Synopsis Purioris Theologiae*. Dit werk, dat eenigszins als het officiële handboek der gereformeerde dogmatiek kan worden beschouwd, ¹⁾ spreekt in het hoofdstuk *de Disciplina* ²⁾ over de twee sleutelen, n.l. de prediking des woords en de uitsluiting uit de gemeenschap der kerk, en noemt de excommunicatio de clavis disciplinae strictius sic dictae. Dit: «tucht in engeren zin» veronderstelt natuurlijk, dat er ook een tucht in ruimeren zin bestaat. En inderdaad, tot de discipline, de leertucht behooren niet alleen de bestraffende, maar ook zulke maatregelen, die dienden om bestraffing onnoodig te maken. ³⁾

¹⁾ Hoewel in 1625 gedrukt, geeft de *Synopsis* toch de communis opinio der gereformeerde theologen uit ons tijdperk weer. Cf. H. BAVINCK's *Praefatio* vóór den herdruk van 1881.

²⁾ Disp. XXXVII. Th. IV, p. 577.

³⁾ BONNARD, *Thomas Eraste*, p. 170: Pour (les adversaires d'ERASTE) [BEZA, URSINUS, ZANCHIUS e. a.] la discipline est de nature essentiellement spirituelle: éviter la profanation des choses saintes, empêcher les indignes d'attirer sur leur tête la colère divine, en més-usant des sacraments, ramener dans le bonne voie ceux qui s'égarerent, tels sont ses principaux buts.

En in de noot:

Cette caractéristique ressort de l'ensemble des écrits de BÈZE, d'URSINUS et de ZANCHI." Eenige bewijsplaatsen worden daarbij opgegeven.

Eene uitspraak van A LASCO over de tucht wordt vermeld in Vos' *Het verlangen van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk naar de onschendbaarheid van alle Kerkverwoesters*, 1885 (bl. 40): . . . zij [de tucht] is eene zekere, aan de H. Schrift ontleende instelling . . . , volgens welke, met trapsgewijze opklimming, alle broeders in de Gemeente van Christus elkander, overeenkomstig het woord van God, christelijk hebben te vermanen, opdat zoowel het geheele lichaam en alle zijne leden, elk in zijnen bijzonderen werkkring, voor zoover zulks mogelijk is worden bijeengehouden, als ook opdat, indien er wellicht sommigen in de Gemeente gevonden worden, die dergelijke

Ook de tucht der bestraffing was geen louter strafrechtelijke handeling; zij had een broederlijk karakter en een «genezende» bedoeling, ook waar werd volgehouden, dat aan het kerkelijk gezag rechtsvormen en een rechterlijke grondslag niet konden ontbreken.

Onder leertucht versta ik dan ook alle en iedere zorg, welke door eene kerk wordt aangewend om de zuiverheid van hare leer te handhaven. In de volgende bladzijden wordt door mij alleen een gedeelte van deze zorg behandeld, n.l. de bepalingen en instellingen, die opzettelijk ter bewaring van de zuivere leer, welke de kerk als het haar toebetrouwde pand beschouwde, waren vastgesteld. Alles, wat niet rechtstreeks en niet uitsluitend handhaving der leer ten doel had, laat ik rusten, hoe gewichtig b.v., om slechts één ding te noemen, de inhoud der predikaties in dit opzicht ook geweest zij. Daarentegen meen ik te moeten spreken evenzeer over de preventieve zorg, die uitdrukkelijk beoogde afwijkende gevoelens te voorkomen en de aangenomen leer te handhaven, als over de repressieve.

Aan het hoofdstuk, dat hierover handelt, laat ik voorafgaan eene beschrijving over de organisatie, welke de gereformeerde kerk ten onzent bezat, voor zoover dit met de oefening van de leertucht verband houdt.

Zij leefde in den presbyterialen kerkvorm met zijne eigenaardige opeenvolging van telkens bredere kerkelijke vergaderingen. Deze moeten dus worden geteekend: immers bij haar berustte de macht tot oefening der leertucht.

Bovendien bestond er nog een ander verband tusschen die tucht en het gezag dier kerkelijke vergaderingen dan alleen dit, dat deze laatste nu eenmaal ook met de oefening dier tucht waren belast: niet minder achtten de mannen der gereformeerde richting, dat juist in genoemde presbyteriale organisatie de verschillende waarborgen vereenigd waren, vereischt voor de *rechte* handhaving der leertucht naar gereformeerden trant.

vermaningen hardnekkig versmaden, dezulken ten laatste, door uitsluiting uit haar midden, aan den Satan worden overgegeven (1 Cor. 5: 5), of misschien ook nog door zulk eene beschaming het vleesch, wat zijne begeerlijkheden betreft, in hen te niet gedaan, de geest daarentegen eindelijk tot bekeering geroepen en alzoo nog behouden worden mocht."
